

ЕТНОЛОГІЯ

УДК 390(477).(1.26)

ТРАДИЦІЙНЕ ТА ОСОБЛИВЕ В ЧОЛОВІЧОМУ НАРОДНОМУ ОДЯЗІ БОЙКІВ І ЛЕМКІВ ЗАКАРПАТТЯ (XIX - ПЕРША ПОЛОВИНА XX СТОЛІТЬ)

Коцан В. В. (Ужгород)

Статтю присвячено дослідженню особливостей традиційного чоловічого вбрання бойків і лемків Закарпаття XIX - першої половини XX століть. На основі польових, архівних і літературних джерел, музейних колекцій виділено карпатоукраїнські, особливі та відмінні риси в чоловічому одязі бойків і лемків Закарпаття. При характеристиці окремих складових чоловічого одягу основна увага зверталася на крій та особливості оздоблення. У статті детально охарактеризовано чоловічі сорочки, поясний, плечовий, верхній одяг, головні убори та взуття, вказано на їхні етнографічні та етнічні особливості.

Ключові слова: бойки, лемки, чоловіче вбрання, особливі та відмінні риси, крій, оздоблення, сорочка, штани, безрукавка, гуня, куртка, головний убір, взуття.

Народний одяг бойків і лемків – одне із найбільших надбань матеріальної та духовної культури українців краю. У ньому, як і у вбранні інших етнографічних груп українців Закарпаття, знайшли своє відображення найкращі досягнення ткачів, кравців, кушнірів, вишивальниць. Одяг бойків і лемків Закарпаття має багато спільних рис з одягом інших етнографічних груп та етнічних меншин українських Карпат. Спільність проявлялась у поширенні по всій території краю однакових матеріалів для виготовлення одягу (полотна, сукна, шкіри, фабричних тканин), способах ношення, елементах декору. Водночас, одяг бойків і лемків – яскраве, самобутнє, неповторне явище.

Закарпатські бойки населяють Воловецький район (села Розтока і Кічерний відносимо до бойківсько-лемківського етнографічного порубіжжя), Міжгірський район (за винятком верхів'я р. Терембі з центром у Колочаві, Міжгір'я і Вучкового в долині р. Ріки) та села Тихий, Гусний, Сухий, Ужок, Волосянка Великоберезнянського району у верхів'ях р. Ужа, які розташовані в бойківсько-лемківсько-долинянському порубіжжі [3, с. 113; 23, с. 38; 32, с. 300].

Етнографічний район закарпатських лемків включає села правого берега верхів'я р. Ужа (Верховина Бистра, Лубня, Загорб, Стужиця, Ставне, Жорнава, Домашин, Княгиня, Стричавка, Сіль, Завосино, Мирча на Великоберезнянщині) та села Новоселиця, Дубриничі, Зарічево на Перечинщині. Села лівого берега верхів'я р. Ужа (Ужок, Гусний, Тихий, Сухий, Волосянка) відносимо до бойківсько-лемківсько-долинянського, а села середньої течії р. Ужа (Люта, Вишка, Костринська Розтока, Кострино, Забрідь) – до

лемківсько-долинянського порубіжжя.

Метою даного дослідження є спроба на основі наявної літератури, джерельної бази, колекцій одягу етнографічних та історико-краєзнавчих музеїв провести комплексний аналіз традиційного народного чоловічого вбрання бойків і лемків Закарпаття.

Чоловічий одяг бойків і лемків Закарпаття не такий колоритний як жіночий. Комплекс їхнього одягу складався із сорочки, літніх штанів («гатей»), зимових штанів («холошень»), шкіряного пояса («череса»), плечового і верхнього одягу, головних уборів та взуття.

Сорочка. У XIX - на початку XX століть основою бойківського чоловічого одягу була довга, нижче пояса, сорочка. Одягали її поверх штанів і підперезували широким ремінним поясом («опаском»). Повсякденні чоловічі сорочки виготовляли з домотканого конопляного або лляного полотна, а святкові – з тканин, конопляна основа яких перетикалася бавовняними нитками.

У XIX - на початку XX століть буденні чоловічі сорочки бойків Закарпаття шили з двох прямокутних (68 × 55 см) пілок. З одного боку пілки зшивали до місця вставлення рукавів, а до другого пришивали ще одну вузку пілку, зігнуту навпіл по довжині. До круглого вирізу горловини пришивали вузький комір («обшивку»). З кінця XIX ст. почали шити сорочки з вузькою пілкою-вставкою («плечиками») у верхній частині спинки, а також із відкидним коміром. Довгі, цільнокросні рукави призбирували біля манжет у дрібні складки («рями»). На передній полі робили глибокий розріз пазухи, який застібували на три-п'ять гудзиків. Полотно обабіч розрізу збирали чотирма-шістьма загинками («защипами»), під якими пришивали вузьку полотняну планочку [5, с. 46; 12, с. 171-172].

КАРТА ЛОКАЛЬНИХ КОМПЛЕКСІВ ТРАДИЦІЙНОГО НАРОДНОГО ВБРАННЯ БОЙКІВ І ЛЕМКІВ ЗАКАРПАТТЯ

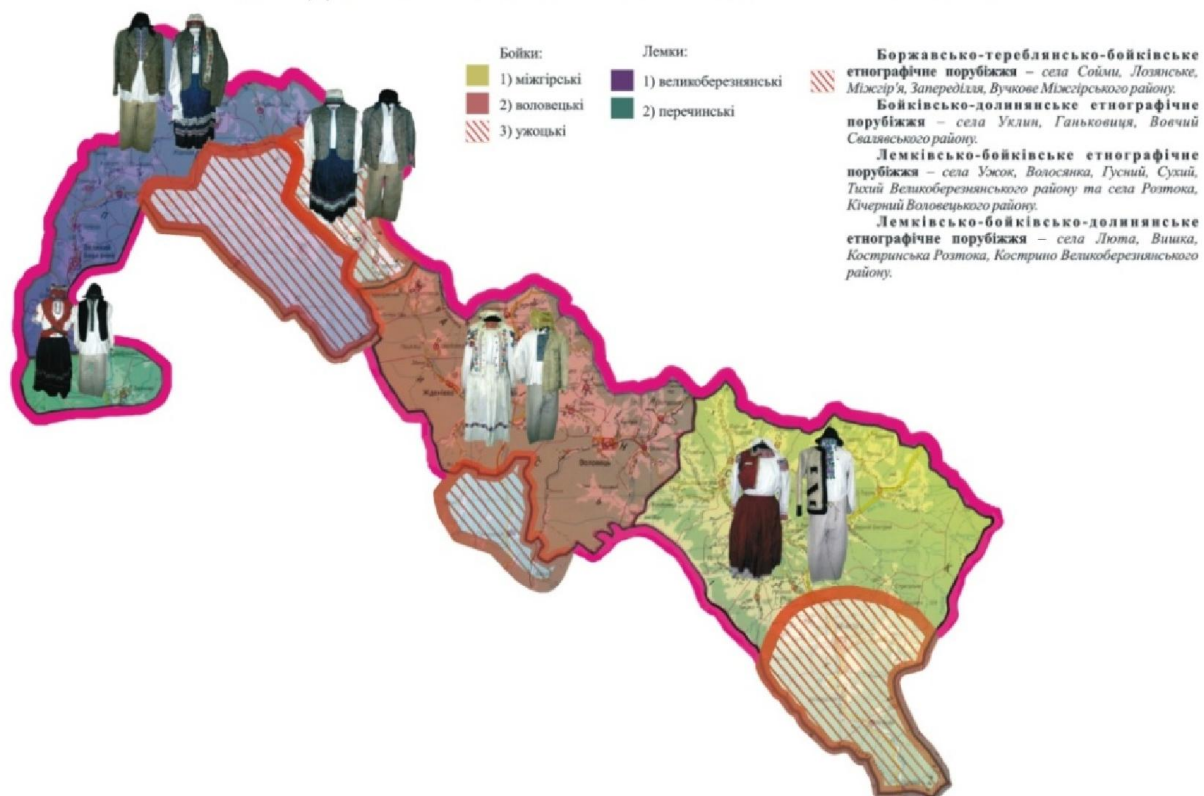

Рис. 1. Карта локальних комплексів традиційного народного вбрання бойків і лемків Закарпаття (Розробка В. В. Коцана)

Рис. 2. Село Стужиця Великоберезнянського району. 30-і рр. XX ст. (Фото з архіву М. С. Янковської)

На початку XX ст. у селах Жденіївської долини відкидний комір сорочок зрідка оздоблювали вишивкою. Основними орнаментальними мотивами були ромби та скісні хрести.

У бойків Закарпаття наприкінці XIX ст. поширилися сорочки, крій яких дещо відрізнявся від описаних вище. Кроїли їх з двох піл домотканого полотна, зігнутих назад на 12-15 см по довжині. Спереду пілки зшивали, залишаючи незшитим місце для розрізу пазухи. Ззаду вшивали вужчу пілку. Вверху всі пілки з'єднували «плечиками». Круглий виріз горловини переходив у поздовжній розріз пазухи, що застібувався на гудзики. Нижню частину довгих, цільнокроєних рукавів прибирували у дрібні «рями», поверх яких пришивали широкі манжети. Такі сорочки вишивали білим по білому навколо розрізу пазухи. У селах Майдан, Верхній Бистрий, Лопушне, Торунь, Присліп Міжгірського району вишивали широкі орнаментальні смуги з восьмипелюсткових розет, скісних хрестів та стилізованих квіток («ромашок»). Оригінальними були чоловічі сорочки із сіл Репинне, Річка, Келечин, Пилипець, Ізки,

поздовжній розріз пазухи яких оздоблювали вузькими мережками та рядками з дрібних восьмипелюсткових квіток.

З перших десятиріч XX ст. у бойків Закарпаття поширилися чоловічі сорочки з яскравою поліхромною вишивкою. Кроїли їх із двох пілок, зшитих по боках до місця вставлення довгих рукавів. Зустрічалися як сорочки з «плечиками», так і без них. Вишивкою геометричних чи геометризвано-рослинних мотивів оздоблювали комір, розріз пазухи та пришивні манжети. У бойківських селах Закарпаття поширеними були кілька варіантів орнаментальних композицій вишивки. У селах Пилипець, Ізки, Подобовець Міжгірського району поширеними були орнаментальні композиції з ромбів, на стику яких формувалися два рядки трикутників. Допоміжними мотивами були скісні хрести, дрібні ромбики та меандрові лінії. У селах Абранка, Підполоззя, Задільське, Жденієво, Щербовець Воловецького району переважали вузькі орнаментальні смуги, на чорному фоні яких вишивали геометризовані квітки і листочки.

Рис. 3. Крій чоловічої сорочки, с. Гукливе Воловецького району. 20-30-і рр. XX ст. (Рисунок О. В. Полянської)

Наприкінці 30-х - на початку 40-х рр. XX ст. вишивку стали виконувати на окремих шматках полотна, які потім пришивали до сорочки. Поширеними були такі варіанти орнаментальних композицій: різнокольорові листочки, квіти та бутони, вишиті на чорному тлі (с. Торунь Міжгірського району); чергування великих та дрібних восьмипелюсткових квіток (с. Задільське Воловецького району); дві ламані лінії («кривулі»), що при поєднанні утворювали ромби, внутрішню площину яких заповнювали

восьмипелюстковими квітками (с. Велика Розтока Воловецького району); ромби, на стику яких утворювалися скісні хрести (с. Верхній Студений Міжгірського району) [19, с. 79; 21, с. 146].

У 20-40-і рр. XX ст. у бойків Закарпаття поширеними були сорочки «розвертанки». Їх ідентифікуючою рисою був глибокий розріз пазухи, який робили не традиційно посередині передньої пілки, а з лівого боку. Сорочки мали широкий комір-стіжку або відкидний комір.

Справа від розрізу «розвертанки» оздоблювали вишивкою у вигляді широкої орнаментальної смуги, виконаної на окремому шматку полотна («уставка») і пришитої до сорочки. На сорочках молодих хлопців («легінів») орнаментальна композиція вишивки мала вигляд стилізованої галузки з великих квіток, стебел, трілисників і дрібних бутонів. Сорочки чоловіків старшого віку оздоблювали вишивкою геометричних мотивів. Основними орнаментальними мотивами виступали ромби з вусиками та баранячі ріжки. У селах Перехресний, Буковець, Кічерний, Розтока Воловецького району розріз пазухи (15 см) на чоловічих сорочках («розвертанках») був не вздовж передньої пілки, а зліва по плечу.

В основі чоловічого вбрання лемків Закарпаття, так само як і бойків, була сорочка. Еволюція крою та оздоблення чоловічих сорочок лемків Закарпаття така ж, як і в бойків. У XIX ст. довгі (70 см) сорочки кроїли з двох широких піл (70 × 54 см) та одніє вужчої (70 × 20 см). Наприкінці XIX ст. стали шити сорочки з «плечиками» та відкидним коміром. Розріз пазухи (15-20 см) застібували на три-п'ять блакитних гудзиків. Єдиним декоративним оздобленням сорочок були загинки («защипи») обабіч розрізу пазухи. На відміну від бойківських, на лемківських сорочках не пришивали «планочку» під загинками, комір не оздоблювали вишивкою. Дослідники лемківського одягу Р. Рейнфус [38; 39], Ю. Тарнович [27, с. 91-115], М. Мушинка [16, с. 154], Г. Стельмащук, Г. Худик, Д. Дмитриків [26, с. 324-346] підкреслювали, що давні чоловічі сорочки не декорувалися вишивкою.

Лише наприкінці XIX - на початку XX століть чоловічі сорочки поступово почали оздоблювати вишивкою. Святкові сорочки вишивали білими нитками. До найдавніших зразків можемо зарахувати сорочки, оздоблені на грудях двома вузькими білими смужками, виконаними техніками «хрестик» чи «низинка». Поступово орнаментальна композиція вишивки білим по білому вдосконалювалася. Вишивка вдало гармоніювала з різноманітними декоративними швами, мережками («цірками»). На відміну від бойківських, орнаментальні смуги вишивки лемківських сорочок склалися не з дрібних, густо розміщених квіток, а з окремих великих квіток, які разом з мережками та швами утворювали цілісну композицію. Етноідентифікуючою ознакою лемківських чоловічих сорочок, оздоблених вишивкою білим по білому, були вишивані манжети. На манжетах вишивали стилізовані квіти, а полотно навколо них збирали у декоративні загинки («защипи»). Між «защипами» вишивали квітки.

На початку XX ст. у селах Ужок, Волосянка, Тихий, Сухий, Гусний, Вишка, Люта,

Кострино Великоберезнянського району та с. Розтока Воловецького району побутували довгі (65-70 см) чоловічі сорочки. Кроїли їх із трьох пілок домотканого лляного полотна. Зліва до передньої та задньої пілок (60-62 × 48-50 см) пришивали бічну пілку (62 × 30 см), зігнуту навпіл по ширині. На передній полі робили глибокий (25-30 см) поздовжній розріз («розпірку»). У плечовій частині, із виворітної, рідше із зовнішньої сторони, сорочки підшивали прямокутними шматками відбіленого лляного домотканого полотна («платками»), контури яких оздоблювали «ціркою». На початку XX ст. шили сорочки із коміром-стійкою, а з 20-х рр. XX ст. поширилися сорочки з відкидним коміром. Етноідентифікуючою ознакою крою даних сорочок було збирання («морщення») на 5-10 ниток між «платками» та «розпіркою» на передній полі та між «платками» на спинці. Рукави на сорочках довгі (50-52 см), призібрані навколо пришивних манжет у дрібні складки на 3-4 нитки. Місце з'єднання манжет зі складками декорували («парадили») рядком із дрібних хрестиків. У вишивці використовували два-три кольори. Домінуючими були синій, червоний та чорний, які доповнювалися білими й жовтими барвами. Орнаментальні композиції мали стрічковий характер. Вони склалися в основному з різних за розмірами та формою ромбів, трикутників, ламаних ліній («кривуль»). На манжетах часто вишивали S-подібні мотиви («глисти»). З-поміж чоловічих сорочок особливо пишно виглядали сорочки хлопців та молодих чоловіків, в яких вдало поєднували поліхромну вишивку з вишивкою білим по білому. Обабіч розрізу пазухи вишивали по одній чи дві смужки з ромбів, стилізованих квіток, трілисників. Комір та манжети найчастіше оздоблювали синьою, синьо-жовтою чи червоно-синьою вишивкою у вигляді орнаментальних смуг, що склалися з ромбів, прямих та скісних хрестів, ламаних ліній («кривуль») та стилізованих квіток [9, с. 148; 19, с. 81].

У 20-30-ті рр. XX ст. модними стали сорочки з широким відкладним («закоченим») коміром і вставкою на спині («наплічками»). На цих сорочках оздоблювали вишивкою розріз пазухи, комір і манжети. Техніками «хрестик» чи «низина» вишивали геометричні мотиви. Такі сорочки називали «гуцулками». Найпишнішою вишивкою оздоблювали поздовжній розріз пазухи («нагрудник»). Виділяли три варіанти оздоблення «нагрудника». При першому вишивали дві вузькі орнаментальні смуги з великих ромбів, внутрішню площину яких заповнювали п'ятьма маленькими ромбиками, викладеними у формі прямого хреста. Великі ромби послідовно чергувалися з мотивом «баранячих ріжок», розміщених у два рядки. У лемків Закарпаття побутували й сорочки

(«нагрудники») з двома широкими смугами. Основними мотивами були ромби, трикутники і «кривулі». Третім видом оздоблення розрізу пазухи були «розвертанки». На відміну від бойківських, на лемківських сорочках розріз пазухи «розвертали» не зліва на право, а з права на ліво.

Отже, основу традиційного чоловічого вбрання бойків і лемків Закарпаття складала сорочка. У XIX - першій половині XX століть змінювалися її крій, варіанти орнаментальних композицій вишивки, способи одягання. Найдавнішим різновидом чоловічої сорочки бойків і лемків була довга сорочка із пілкою-вставкою збоку, глибоким розрізом пазухи, довгими рукавами. Єдиним декоративним оздобленням були загинки («защипи») обабіч розрізу пазухи. Бойківські сорочки від лемківських можна було розрізнити за наявністю вузької (1-2 см) «планочки» під «защипами». Наприкінці XIX ст. стали шити сорочки з «плечиками». Вони заправлялися у штани і підперезувалися шкіряним поясом («чересом»). Довгі бойківські та лемківські чоловічі сорочки чітко виділялися на фоні коротких долинянських. Вузькі, недекоровані рукави бойківсько-лемківських сорочок, зібрані на широкі манжети, відрізнялися від широких рукавів боржавських, тересвянських «лайдань» та угорських святкових сорочок, оздоблених вишивкою, різноманітними мережками та швами. З середини XIX - початку XX століть чоловічі сорочки бойків і лемків почали оздоблювати вишивкою білим по білому. Великі квіткові композиції на лемківських та дрібніші на бойківських чоловічих сорочках укладались у стрічкові орнаментальні смуги. Допоміжними декоративними елементами виступали мережки та загинки.

З кінця XIX - початку XX століть майже повсюдно на території розселення бойків і лемків набувають поширення чоловічі сорочки з домотканого полотна, що кроєм нагадують «нові кошулі» гуцулів Рахівщини. У більшості бойківських і лемківських сіл такі сорочки кроїли з трьох-чотирьох, рідше – з п'яти піл. Сорочки заправляли у штани чи носили на випуск, а хлопці в поясі перев'язувалися ще й «чересом». Зазвичай такі сорочки вишивали геометричними орнаментами. На початку XX ст. у вишивку починають проникати різнокольорові нитки. На бойківських і лемківських чоловічих сорочках найпишніше оздоблювали поздовжній розріз пазухи («нагрудник»). Залежно від розмірів і розміщення орнаментальних смуг виділялися три види сорочок: з вузьким, широким нагрудником та «сорочки-розвертанки». Бойки, лемки та долиняни, одягнені в такі сорочки, виділялися з-поміж гуцулів, «нові кошулі» яких у верхній та нижній

частині рукавів оздоблювали поперечними різнокольоровими орнаментальними смугами («уставками»).

Поясний одяг. Поясне чоловіче вбрання бойки та лемки виготовляли відповідно до функціонального призначення. До роботи одягали штани («гаті»), під якими носили «гачі» (бойки), «надраги» чи «пачмаги» (лемки). «Гаті», шиті на щодень, були без декоративного оздоблення. Вони на 7-10 см довші за спідні «гачі». Штанини кроїли із суцільного шматка полотна (100-105 см), зігнутого навпіл по довжині. Ширина однієї штанини могла сягати 25-30 см. Між штанинами вставляли прямокутні або трикутні вставки («кліни»). Над вставками робили розріз («розпірку»), який застібували на білі гудзики та металеві застібки («капчі», «кльоцки»). До верхньої частини «гатей» пришивали широкий полотняний пояс із мотузкою («ушивальником»), а до низу штанин могли пришивати полотняні шнурочки («мотузки»), за допомогою яких «гаті» прив'язували до ноги, коли взували постоли або чоботи. У 20-40-х рр. XX ст. у лемків Великоберезнянщини побутували верхні штани («гаті»), що укріплювалися вузьким ремнем із волової шкіри [11, с. 229; 31, с. 74]. У селах Розтока, Кічерний, Буковець, Перехресний Воловецького району на початку XX ст. поширилися полотняні довгі штани («гаті»). Ширина однієї штанини святкових гатей сягала 30-32 см, а на буденних – 20-25 см. У верхній частині гатей робили спеціальну загинку для шнурка («гачника»). Передню частину штанин святкових гатей оздоблювали мережкою («ціркою») та стряпками.

Взимку поверх «гатей» чоловіки одягали штани («холошні») із ущільненого домотканого сукна білого або сірого кольору. Їх шили з ромбовидним клином («ласткою») між штанинами. У передній частині робили поздовжній розріз («розпірку»), який застібували на гудзики та металеву застібку. На холошнях робили дві прорізні кишені. До поясу пришивали 7-10 вузьких сукняних хлястиків («псиків») для просовування ремня. Поясну частину штанів із виворітного боку підшивали фабричною матерією. Бічні з'єднувальні шви на штанинах декорували блакитними фабричними стрічками («лампасами») [4, с. 36]. Воловецькі бойки наприкінці XIX - на початку XX століть зимові штани фарбували («дубили») у відварі вільхової чи дубової кори.

Бойки та лемки підперезувалися широкими шкіряними ремнями на три-п'ять застібок («пряжок»), які за кроєм та оздобленням були такими ж, як у долинян та гуцулів. На Воловеччині чоловіки до нижнього краю чересу кріпили дротяні гачки, на які, йдучи в дорогу, прикріплювали ніж, люльку, палицю й т. ін. У

верхній розріз пояса клали гаманець із грошима. На Міжгірщині до поясів пришивали спеціальну кишеню для ножа.

Отже, поясним чоловічим вбранням бойків і лемків Закарпаття були літні полотняні штани («гаті», «надраги», «пачмаги»), зимові сукняні штани («холошні») та широкі шкіряні пояси («череси»). За розмірами бойківські та лемківські штани були довшими та вужчими за «гаті» долинян Мараморощини. На Бойківщині та Лемківщині не зустрічалися широкі рамлені «гаті», характерні для угорців і румунів. Характерною рисою чоловічого вбрання бойків, лемків, як і долинян, румунів та словаків Закарпаття були білі, рідше сірі сукняні штани («холошні»), які чітко виділялися на фоні червоних «холошень» ясінянських та богданських гуцулів. Повсюдно на Закарпатті чоловіки підперезувалися широкими шкіряними поясами («чересами»), характерною особливістю яких було оздоблення тисненням рослинним чи геометричним орнаментом у вигляді ламаних та хвилястих ліній («кривуль»), стилізованих квіток («тюліпанів»).

Плечовий одяг. У XIX - в першій половині XX століть у бойківських і лемківських

селах Закарпаття побутував чоловічий плечовий безрукавний одяг із домотканого полотна, хутра та сукна. На відміну від долинян, угорців, румунів та словаків, у бойків і лемків Закарпаття чоловічі безрукавки з фабричних матерій не набули значного поширення. Бойки майже до кінця 40-х рр. XX ст. одягали полотняні, хутряні та сукняні безрукавки, а лемки – виключно сукняні. На відміну від жіночого, чоловічий плечовий одяг не виділявся великою різноманітністю. Він за кроєм та оздобленням такий же, як і жіночий. Відмінність полягала лише в розмірах.

Наприкінці XIX - на початку XX століть бойки Воловеччини одягали полотняні безрукавки («лайбики»). Кроїли їх із трьох піл, з глибоким овальним вирізом горловини. На передніх полах були по дві прорізні кишені, а на спинці пришивали декоративний поясик. Застібувалися «лайбики» на чотири гудзики. Передні пілки святкових безрукавок декорували вишивкою рослинних мотивів. Орнаментальна композиція складалася з квітів, стебел та листочків жовтого або оранжевого кольорів. Такі кроєні безрукавки, але без вишивки, побутували по всій закарпатській частині Бойківщини.

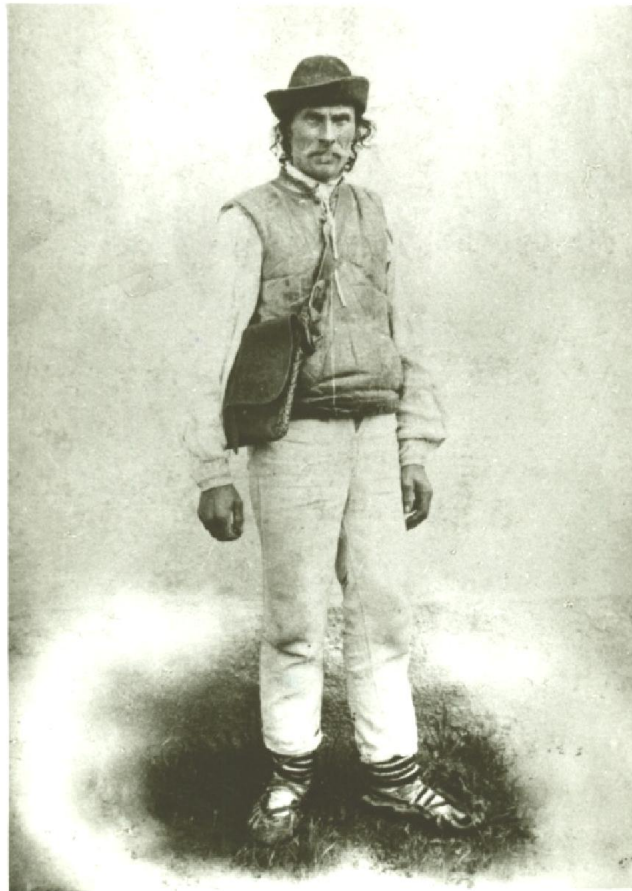

Рис. 4. Чоловік у народному вбранні, с. Гукливе Воловецького району. Початок XX ст. (Фото з архіву автора)

На початку ХХ ст. бойки Закарпаття одягали й хутряні безрукавки («камазолі») без оздоблення. Вони застібувалися на незшитому лівому боці. Кроїли їх із двох суцільних піл. На передній полі робили овальний виріз горловини, який переходив у поздовжній розріз («розпірку»), що застібувався на один шкіряний гудзик. До вирізу горловини пришивали вузький (2 см) комір-стійку. «Розпірку» оздоблювали двома рядками просиланих шкіряних шнурочків («прутиків»). У плечовій частині та з правого боку поли зшивали простим ручним швом. Лівий незшитий бік безрукавки застібувався на три шкіряні гудзики («кожанки») і три шкіряні накидні петлі. Контури всіх деталей крою «камазолі» обшивали вузькою шкіряною смужкою («партичков», «загинков») [10, с. 50; 17, с. 169; 18, с. 100].

У селах Нижні Ворота, Верхні Ворота, Лази Воловецького району у 20-х рр. ХХ ст. поширилися хутряні безрукавки («камазолі»). Носили їх вівчарі. «Камазолі» були прямоспинні, застібувалися збоку зліва на чотири шкіряні гудзики, а спереду мали невеликий отвір для горловини, який застібувався на один гудзик. Зліва зверху нашивали маленьку кишеню, а внизу справа – трохи більшу. Кишені обрамляли червоною смужкою із сап'яну та обшивали червоними або синіми шкіряними нитками. Бокові шви і низ безрукавки обшивали двома сап'яновими смугами контрастних кольорів (зелена з червоною або червона з синьою). Передні поли «камазолі» декорували шкіряними аплікаціями у вигляді рослинних композицій («ціфру»). Спинка була гладкою, іноді мала одну «ціфру». Місцеві хутряні безрукавки за кроєм такі ж, як і долинянські «бунди» та гуцульські кептарі, але на фоні їх пишного оздоблення виділяються простотою і стриманістю декору.

У лемків Закарпаття наприкінці ХІХ - у першій половині ХХ століть поширеними були сукняні безрукавки («камізельки»). За кроєм та оздобленням вони такі ж, як у жінок. Характерною їх особливістю були вузькі шматки чорної чи темно-синьої бархатної («баршунової») матерії, якими обшивали контури горловини, передніх пілок, кишень та низ рукавів [12, с. 175].

Верхній одяг. До середини ХІХ ст. єдиним чоловічим верхнім одягом бойків і лемків Закарпаття були гуні. Вже наприкінці ХІХ ст. у них набули поширення полотняні та сукняні куртки. У міжгірських бойків гуня як важливий елемент традиційного чоловічого одягу зберігалася аж до кінця 1830-х рр. – початку ХХ ст. Тут переважали довгі (85-90 см), а з перших десятиріч ХХ ст. – короткі (65-70 см) білі гуні. Зустрічалися як ворсовані, так і гладкі гуні. Їх, як і долинянські, кроїли з двох пілок,

верхня з яких шилася разом із рукавами. Контури вирізу горловини та вздовж розрізу гуні обшивали коричневими вовняними нитками. На фоні білих бойківських гунь виділялися сірі («сиві») гуні лемків Великоберезнянщини. Шили їх з коротким ворсом, без коміра. Гуня з ворсом («кострубами») була обов'язковим елементом весільного вбрання наречених [39, с. 39].

На початку ХХ ст. в селах Воловецької Бойківщини поширилися куртки («полотнянки», «полотняники», «кабацайки») з конопляного чи лляного полотна. Кроїли їх із двох полотнищ: переднього та заднього. Розріз спереду зав'язувався білими шнурками («ощінками»). «Полотняник» одягали в літню дощову погоду та холодними ранками і вечорами. На свята носили конопляну куртку («блужку»), також із рукавами. Шили її кравці («сабови»). Куртка мала відкладний комір, застібувалася на гудзики. На куртці були дві кишені. Бойківські полотняні куртки проіснували до 40-х рр. ХХ ст.

На початку 20-х рр. ХХ ст. у бойків та лемків Закарпаття поширилися сукняні куртки («уйоші», «сіраки»). Бойківські чоловічі «уйоші» за кроєм та оздобленням такі ж, як і жіночі. Чоловічий лемківський «сірак» відрізнявся від жіночого лише розміром, коміром та нашивками на рукавах. Найчастіше зустрічалися «сіраки», пошиті з темно-сірого чи темно-коричневого сукна. Більшість «сіраків» мали відкидний («закочений») комір, застібувалися на тричотири гудзики. На передніх полах робили чотири прорізні кишені. Рукави були довгими, їх нижню частину декорували поздовжніми петлями з видовженим кінцем трикутної форми. Задня пола у нижній частині збиралася у дві зустрічні складки («фавди»). Над складками, на рівні пояса, пришивали декоративний поясок, що складався із двох петель. Контури «сіраків» та всіх його деталей оздоблювали машинними швами та вузькими смужками з фабричної оксамитової («баршунової») матерії синього чи голубого кольорів [4, с. 36; 11, с. 229-230].

Зачіски та головні убори. Бойки та лемки Закарпаття носили довге волосся. Його розчісували на два боки (на проділ), і воно вільно спадало на плечі. До чоловічих головних уборів бойків і лемків належали фабричні капелюхи («крисані», «клебані») чорного, темно-синього, темно-зеленого, сірого, коричневого кольорів. Їх оздоблювали пір'ям павліна, сойки, тетерева, гірського орла, шерстю дикого кабана, різнокольоровими шпильками. Перо, за народним звичаєм, означало юначу силу, відвагу й молодечу честь. У с. Гусний Великоберезнянського району носили чорні капелюхи («китайки»), оздоблені вовняними шнурками («волічками»).

Рис. 5. Чоловіки у народному вбранні, с. Люта Великоберезнянського району. 20-40-і рр. XX ст. (Фото з архіву автора)

Своєрідністю відзначалися обрядові головні убори, зокрема весільні. Шапка молодого завжди відрізнялася від головних уборів інших хлопців прикріпленням до неї знаком-атрибутом у вигляді прикрас («фарговів») із пір'я та квітів. Знак-квітку пришивали молодому до шапки тоді, коли він ішов брати шлюб. На Бойківщині весільним знаком молодого та молодої був вінок. На капелюх молодого прикріплювали вінок, виготовлений із барвінку, квітів, стрічок, пір'я тощо. На Закарпатті вінок, як відзнака наречених, побутував до середини XX ст., а в деяких місцевостях побутує й нині [25, с. 17-19].

Наприкінці XIX - у першій половині XX століть побутували також солом'яні капелюхи («плетенки»), виготовлені з недозрілих стебел жита або болотяної рослини («сітника»). Капелюх починали плести із середини, тобто з денця, потім обводили голову, а наприкінці плели криси. Капелюхи одружених чоловіків не мали жодних прикрас. Єдиним знаком на них була чорна стрічка («пантлик»).

Зимові головні убори («кучми», «ковпаки») виготовляли із вичиненої шкіри чорного або білого ягняти, вівці чи сірого зайця хутром назовні. Всередині зимові шапки

підшивали домотканим полотном або сукном, а у верхній частині робили один або два вуха, якими прикривали обличчя, коли було холодно. У лемківських селах Великоберезнянщини взимку чоловіки голову, шию та вуха обмотували довгим шматком сукна чорного, червоного, зеленого кольору, поверх якого одягали капелюх. У лемків Перечинщини побутували чорні або білі шапки («бараниці»), які шили хутром назовні, а зсередини підшивали полотном [4, с. 36].

Отже, у бойків і лемків, як і повсюдно на Закарпатті, традиційним головним убором був фетровий капелюх («крисаня», «клебаня»), який оздоблювали різноманітними прикрасами, та зимова хутряна «кучма». Характерною рисою зимового вбрання лемків було обмотування голови, шиї і вух сукном, поверх якого одягали капелюх.

Взуття. До чоловічого взуття бойків і лемків належали шкіряні постоли («бочкори», «ходаки»), гумові постоли («гумаки», «гнотованки») та «дерев'яники», зроблені зі шкіри, прибитої на дерев'яну підшву. Постоли («ходаки») були основним взуттям як жінок, так і чоловіків. Виготовляли їх здебільшого з невичиненої свинської шкіри, а зрідка – з

дерев'яної кори. Бойківські та лемківські постолі були схожими до долинянських. Перед тим як взути постолі, ноги обмотували обгортками («онучами», «платянками») зішмагків домотканого полотна чи сукна. На обмотану ногу взували постіл, який прикріплювали до ноги чорними шнурками («волоками»). Коли було слизько, «ходаки» підв'язували грубими конопляними мотузками. З початку ХХ ст. у лемків Великоберезнянщини поширилися постолі, виготовлені зі шматка товстої гуми.

З 30-40-х рр. ХХ ст. поширилися хромові чоботи («чизми») на високих каблуках. Халяви робили із твердої шкіри, внизу їх могли оздобити геометричним орнаментом у вигляді різноманітних смуг та кружечків. Середня частина халяв виготовлялася із м'якої шкіри. Перед взуванням чобіт одягали вовняні шкарпетки («штримфлі»). Під час Другої світової війни в селах Великоберезнянщини поширилися дерев'яні черевики («дерев'яники»), які виготовляли повністю дерев'яними або з дерев'яною підошвою [Ужанин, с. 10].

Отже, традиційний чоловічий одяг бойків і лемків Закарпаття приваблює стриманим колоритом, з домінуванням білого кольору. Основу чоловічого вбрання становила сорочка. Найдавнішим її різновидом була довга сорочка з пілкою-вставкою збоку, глибоким розрізом пазухи, довгими рукавами. Наприкінці ХІХ ст. стали шити сорочки з «плечиками». Сорочки заправлялися у штани і підперезувалися шкіряним поясом («чересом»). Довгі бойківські та лемківські чоловічі сорочки чітко виділялися на фоні коротеньких боржавських, тересвянських та угорських. Наприкінці ХІХ - на початку ХХ століть чоловічі сорочки бойків і лемків почали оздоблювати вишивкою білим по білому. Такі сорочки побутували й у долинян, угорців, румун та словаків. Лемківську сорочку можна було легко розпізнати за оздобленням нижньої частини рукава, яку збирали у декоративні загинки («защипи») й оздоблювали квітковою вишивкою. Сорочки кінця ХІХ - початку ХХ століть декорували геометричними орнаментами, виконаними різнокольоровими нитками.

Свої особливості мало бойківсько-лемківське чоловіче поясне вбрання. За розмірами бойківські та лемківські штани були довшими та вужчими за «гаті» долинян Мараморощини. На Бойківщині і Лемківщині не зустрічаємо й широких рамлених «гатеї», характерних для угорців та румун. Етнічною ознакою чоловічого вбрання бойків, лемків, як і долинян, румун, словаків Закарпаття були білі, рідше сірі сукняні штани («холошні»), які чітко виділялися на фоні червоних «холошень» ясінянських та богданських гуцулів. Повсюдно на Закарпатті чоловіки підперезувалися широкими шкіряними поясами («чересами»).

Більшість видів чоловічого плечового та верхнього одягу бойків і лемків такі ж, як і жіночі. Характерною особливістю плечового одягу було масове поширення полотняних, хутряних і сукняних безрукавок і відсутність майже до середини ХХ ст. «лайбиків» із фабричних тканин. Місцеві хутряні безрукавки на фоні пишного оздоблення долинянських бунд і гуцульських кептарів виділялися простотою і стриманістю декору. Верхнім одягом повсюдно були гуні. У міжгірських бойків вони були домінуючими аж до кінця 30-х - початку 40-х рр. ХХ ст. На початку ХХ ст. гуні почали витіснятися полотняними куртками («полотняниками») та сукняними «уйошами» і «сіраками». Волосся чоловіки зачісували з проділом на два боки. Традиційними літніми головними уборами були фетрові капелюхи («крисані», «клебані»), солом'яні капелюхи («плетенки»), а зимовими – хутряні шапки («кучми», «ковпаки»). Як жінки, так і чоловіки одягали шкіряні постолі. Чоботи поширилися лише наприкінці 30-х рр. ХХ ст.

У цілому народне вбрання бойків і лемків Закарпаття зберегло чимало архаїчних рис: білий колір, несшиті форми, спільність крою окремих елементів як чоловічого, так і жіночого одягу. Його непересічна естетична й мистецька вартість, символічна функція є невичерпним джерелом вивчення етнічної історії українців Закарпаття.

1. Антонів П. Лемки в Карпатській Україні / П. Антонів // Лемківський календар на 2009 рік. – Львів: СПОЛОМ, 2008. – С. 57-59.
2. Бескид Ю. Матеріальна культура Лемківщини / Ю. Бескид. – Торонто (Канада), 1972. – 165 с.
3. Вагилевич І. Бойки, русько-слов'янський рід у Галичині / І. Вагилевич // Жовтень. – 1978. – № 2. – С. 113-118.
4. Головацький Я. Ф. «О костюмах...» / Я. Ф. Головацький // Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. – Відділ рукописів. – Фонд Я. Головацького. – Оп. 754. – Од. зб. 916. – 40 с.
5. Головка Ю. Господарство, культура та побут українців верхів'я р. Ріка (кінець ХІХ - перша половина ХХ ст.) / Ю. Головка. – Ужгород: ВАТ «Видавництво Закарпаття», 2004. – 88 с.
6. Горинь Г. Й. Народні промисли лемків Закарпаття / Г. Й. Горинь // НТЕ. – 1986. – № 4. – С. 46-49.
7. Грибанич І. Народне вбрання українців Воловецької Бойківщини / І. Грибанич // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. – Ужгород: Патент, 2005. – Вип. VII. – С. 146-152.

8. Грибанич І. Народний одяг лемків Турянської та Ужанської долин кінця ХІХ - 40-х років ХХ ст. / І. Грибанич // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. – Ужгород: ІВА, 2010. – Вип. ІХ-Х. – С. 356-361.
9. Зябловська Д. Є. Конструкторсько-технологічні прийоми виготовлення народного одягу лемків Великоберезнянщини / Д. Є. Зябловська, О. М. Шмелькова // Науковий вісник Мукачівського технологічного інституту. Серія: Легка промисловість. – 2008. – № 5. – С. 143-149.
10. Ігнатей М. Народний одяг гірських районів Закарпаття (ХІХ - початку ХХ ст.): Дипломна робота / М. Ігнатей // Архів кабінету етнології історичного факультету УжНУ. – Ужгород: УЖДУ, 1972. – 65 с.
11. Коцан В. В. Традиційний народний одяг лемків Великоберезнянщини кінця ХІХ - першої половини ХХ століть / В. В. Коцан // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія: Історія. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. – Вип. 26. – С. 220-232.
12. Коцан В. В. Традиційний народний одяг як прояв ідентичності етнографічних груп українців Закарпаття (ХІХ - першої половини ХХ століть): дис... канд. іст. наук: спец. 07.00.05 «Етнологія» / Василь Васильович Коцан. – Ужгород, 2013. – 412 с.
13. Красовський І. Лемки – етнографічна група українського народу / І. Красовський // НТЕ. – 1969. – № 4. – С. 19-23.
14. Красовський І. Лемки (лемаки) у Закарпатській області / І. Красовський // Лемківський календар на 2009 рік. – Львів: СПОЛОМ, 2008. – С. 54-56.
15. Красовський І. Матеріальна культура лемків північних схилів Карпат ХІХ - початку ХХ ст. / І. Красовський // Науковий збірник української культури у Свиднику. – Вип. 13. – Братислава, 1988. – С. 301-361.
16. Мушинка М. Одяг / М. Мушинка // Лемківщина: земля - люди - історія - культура. – Т. 2: Матеріальна культура. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1988. – С. 145-161.
17. Нидерле Л. Быть и культура древнихъ славянъ / Л. Нидерле. – Прага: Пламя, 1924. – 285 с.
18. Пармон Ф. Народная одежда из овчины у славянъ / Ф. Пармон // СЭ. – 1971. – № 2. – С. 97-108.
19. Петрякова М. Етномистецькі особливості чоловічого традиційного вбрання лемків / М. Петрякова // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – 2006. – № 9. – С. 78-89.
20. Полянська О. В. Особливості одягу населення Закарпаття / О. В. Полянська // НТЕ. – 1976. – № 3. – С. 23-29.
21. Семчук Л. Розташування вишивок на компонентах одягу етнографічних груп українців Карпатського регіону: порівняльний аспект / Л. Семчук // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Мистецтвознавство. – Вип. 17-18. – Івано-Франківськ, 2009-2010. – С. 144-154.
22. Сікора О. Убрання українців Бойківщини / О. Сікора // Бойки: Видання науково-культурологічного товариства «Бойківщина». – Дрогобич, 1998. – С. 166-176.
23. Скорик М. Про назву «БОЙКИ» / М. Скорик // Літопис Бойківщини: записки, присвячені дослідям історії, культури й побуту бойківського племені. – Упоряд., підг. до публ., заг. ред., вступне слово Р. Данчич. – Львів: Каменяр, 2005. – С. 32-46.
24. Содомора Х. Типологія металевих прикрас та шкіряних доповнень до традиційного чоловічого одягу в Українських Карпатах кінця ХІХ - початку ХХ ст. / Х. Содомора // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – 2009. – № 11. – С. 121-133.
25. Стельмашук Г. Г. Квітка на капелюсі. (Атрибути-символи на обрядових і святкових головних уборах українців) / Г. Г. Стельмашук // Берегиня. – 2001. – № 1. – С. 15-20.
26. Стельмашук Г. Г. Одяг / Г. Стельмашук, Г. Худик, Д. Дмитриків // Лемківщина: історико-етнографічне дослідження. – У 2-х т. – Т. 1: Матеріальна культура. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. – С. 324-346.
27. Тарнович Ю. Народна ноша / Ю. Тарнович // Матеріальна культура Лемківщини. – Краків: Українське видавництво, 1941. – С. 123-143.
28. Тиводар М. П. Етнографія Закарпаття: Історико-етнографічний нарис / М. П. Тиводар. – Ужгород: Гражда, 2011. – 416 с.
29. Ужанинь І. Село Ворочево / І. Ужанинь // Руська молодь. – 1943/44. – Рочник ІІІ. – Число 8. – С. 9-11.
30. Фединишинець М. Горянка в гуні – як цариця гір, окрім того на цій одежині річанки роблять бізнес / М. Фединишинець // РІО. – 2001. – 24 листопада. – С. 14.
31. Федьків І. І. У селі Нижні Ворота (про матеріальну культуру і побут) / І. І. Федьків // НТЕ. – 1966. – № 5. – С. 72-77.
32. Худаш М. До питання про походження назв бойки, гуцули, лемки / М. Худаш // Народознавчі зошити. – 1998. – № 3. – С. 299-318.
33. Худик А. Народний одяг українців Східної Словаччини / А. Худик // Берегиня. – 2004. – № 3. – С. 71-80.

34. Шмелева М. Н. Из истории национального костюма украинцев Закарпатской области / М. Н. Шмелева // Краткие сообщения Института этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая АН СССР. – М.: Наука, 1950. – Вып. XI. – С. 19-30.
35. Яриш О. «Одірвали у попа...» (Особливості оздоблення безрукавного нагрудного вбрання Бойківщини XIX - початку XX ст.) / О. Яриш // Берегиня. – 2001. – № 1. – С. 21-25.
36. Ordoš J. Etnografický obraz na slovensko-ukrajinskom pomedzi v širšom kontexte / J. Ordoš // Zborník materiálov z odborného seminára «Slováci na Zakarpatskej Ukrajině», konaného v Bratislave 19.12.1997. – Bratislava: DZS, 1998. – S. 64-71.
37. Potusnyak Fedor: A guszín nerpviselet [Руський народний костюм] // Зоря - Найнал. – Ужгород, 1943. – Річник III. – Ч. 1-4. – S. 302-327.
38. Reinfuss R. Lemkowie – Wierchy. – 1936. – № 4. – S. 32.
39. Reinfuss R. Sladami Lemkow. – Warszawa: Wyd PTTK «Kraj», 1990. – 174 s.
40. Sopoliga M. Ukrajinci na Slovensku: Etnokulturne tradície z aspektu osídlenia, ľudovej architektury a byvania / M. Sopoliga. – Komarno: Dunajska Streda, 2002. – 174 s.

РЕЗЮМЕ

ТРАДИЦИОННОЕ И ОСОБЕННОЕ В МУЖСКОЙ НАРОДНОЙ ОДЕЖДЕ БОЙКОВ И ЛЕМКОВ ЗАКАРПАТЬЯ (XIX - ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА XX ВЕКОВ)

Коцан В. В. (Ужгород)

Статья посвящена исследованию особенностей традиционной мужской одежды бойков и лемков Закарпатья XIX - первой половины XX вв. На основе полевых, архивных и литературных источников, музейных коллекций выделены карпатоукраинские, особенные и отличительные черты в мужской одежде бойков и лемков Закарпатья. При характеристике отдельных составляющих мужской одежды основное внимание обращалось на крой и особенности декорирования. В статье подробно охарактеризованы мужские сорочки, поясная, плечевая, верхняя одежда, головные уборы и обувь, указаны их этнографические и этнические особенности.

Ключевые слова: бойки, лемки, мужская одежда, особенные и отличительные черты, крой, декорирование, сорочка, штаны, безрукавка, гуня, куртка, головной убор, обувь.

SUMMARY

TRADITIONAL AND SPECIAL IN MASCULINE FOLK CLOTHING OF BOJKY AND LEMKY OF TRANSCARPATIA (XIX - FIRST HALF OF THE XX CENTURIES)

V. Kotsan (Uzhhorod)

The article is dedicated to research features of traditional masculine dress of bojky and lemky of Transcarpathian region of XIX - first half of the XX centuries. On the basis of the field, archives and literary sources, museum collections there are distinguished Transcarpathian-Ukrainian, special and excellent lines in the masculine clothing of bojky and lemky of Transcarpathian region. At description of separate constituents of masculine clothing basic attention was applied on cutting out and features decoration. In the article there are described in detail masculine shirts, half-length, humeral, outerwear clothing, head-dresses and shoe, indicated their ethnographic and ethnic features.

Keywords: bojky, lemky, masculine dress, special and excellent lines, cutting out, decoration, shirt, trousers, sleeveless jacket, gunja, jacket, head-dress, shoe.